

Portrættet af den unge Rosenkrantz - et tidligt dansk rokokoportræt?

Af cand.mag. Lone Bording Jensen

En tolvårig dame

På Gammel Estrup hænger et portræt af jomfru Birte Rosenkrantz dateret 1735. Under Rosenkrantzernes våbenskjold er Birtes alder påført på latin „ÆTATIS 12 1735“. Portrættet er udført i usædvanligt stort format 120 x 110 cm. Birte Rosenkrantz' portræt har ikke den samme udførlige finish som de mange andre 1700-tals portrætter på Gammel Estrup. Kjølens overdådige blomsterbroderier og blondeærmerne

Jomfru Birte Rosenkrantz er, som indskriften på portrættet fortæller, malet da hun var tolv år gammel. Hun er malet i 1735, hvor barokmaleren Johan Salomon Wahl stadig var toneangivende på den danske kunstscene. Det bemærkelsesværdige ved portrættet er den yndefulde drejning af figuren, det udtryksfulde ansigt og den kolige palet, elementer der kendetegner rokokoen. Portrættet er ikke signeret, og det er i forhold til senbarokkens krav om perfekt finish særdeles sjusket udført. Kjole og blonder er opløst i luftige strøg som en skitse, hvilket yderligere bidrager til rokokofornemmelsen. Foto: David Slater, Gammel Estrup. Maleriet tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og er deponeret på Gammel Estrup.

er kun nødtørftigt streget op, så man ser de enkelte penselstrøg. Den ukendte maler eksperimenterer med fantasifulde elementer, en svævende blomsterbuket og et haveinteriør med en antik fontæne, der åbner op til et frodigt landskab. Smykket, pudret og sminket som en voksen dame sidder den unge Rosenkrantz på en rød marmorbænk. Bag hende spyr en grotesk maske vand ned i et lille kar, og den blå himmel over det grønne løv spejler de lyse pasteller i den fornemme kjole. Den hvidpudrede paryk er smykket af blomster, og en perleøring glimter i kindens bløde skygge.

Ved Birtes side ligger „Fido“, den lille hund, der symboliserer trofasthed, „fides“, i ægteskabet. Hunden er også almindelig på børneportrætter, hvor den symboliserer barnet som den legesyge hundehvalp, der må afrettes. På Birtes portræt spiller den en tvetydig rolle: er hun portrætteret som giftemoden jomfru¹ eller er hun som tolvårig stadig et legebarn? Hvor kjole og smykker fortæller om kvindens symbolske funktion og slægtens rigdom, antyder de yppige blomster og den rindende kilde den frodighed, der var eftertragtet hos en ung adelsdame. Kun det barnlige udtryk og portrættets utydelige indskrift afslører, at damen er

tolv år. Referencerne til troskab og frugtbarhed er i et historisk perspektiv interessante. Birtes moder, Charlotte Amalie Skeel, var berygtet i sin samtid for sine romancer ved hoffet.² Hvad frugtbarhed angår, blev Birtes ægteskab med Christian Frederik Scheel von Plessen barnløst.

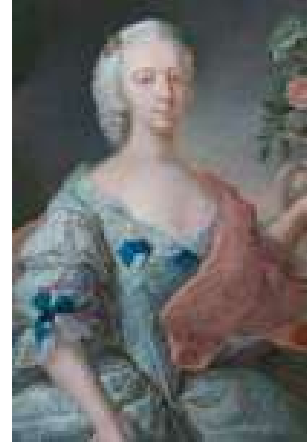
Tre generationer portrætteret i samme kjole

Birtes portræt er malet, mens hendes forældre Iver Rosenkrantz og Charlotte Amalie Skeel stadig var tæt

på hoffet og boede på deres sjællandske gods Ryegaard. Billedet er fra Ryegaardsamlingen og deponeret på Gammel Estrup af Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. På et andet portræt fra Ryegaard bærer moderen Charlotte Amalie Skeel tilsyneladende den samme kjole som sin tolvårige datter. Som Birte bærer moderen vifte og brystbuket og et landskab øjnes i baggrunden. Birtes mormor Charlotte Amalie von Plessen har på lignende vis valgt at lade sig portrættere i en lignende kjolemodel. De tre portrætter

De tre generationer bærer kjoler skabt over samme model. Blomstertemaet er gennemgående i portrætterne og fortæller om den unge, den modne og den ældre kvinde. Birte Rosenkrantz' kjole er bemærkelsesværdig farverig. Kjolens blomster fortsætter i brystbuketten, blomsterne og smykkerne i håret og den overdådige buket til venstre i billedet. Alt sammen fortæller om den unge kvinde, der som en blomst folder sig ud. I moderens portræt er blomstermotivet nedtonet til en fornem porcelænsagtig brystbuket, og kjolens blomstermotiv overskygges af den rige sølvbrokade. Den ældre kvinde bærer hverken smykker eller blomster, den udvendige pragt er afløst af alderdommens indre værdier. Fotos: Henholdsvis David Slater, Gammel Estrup, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og en gengivelse fra Danmarks Adels Aarvog fra 1943. Førstnævnte maleri tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og er deponeret på Gammel Estrup.

Johan Salomon Wahl har portrætteret Birtes fader statsminister Iver Rosenkrantz og Birtes mormoder Charlotte Amalie von Plessen i en karakteristisk mørk og stilfuld palet, typisk for den sene barok. Hans Arbien, der var husmaler for Rosenkrantzerne, har portrætteret Birtes broder Frederik Christian Rosenkrantz og hustru Dorte Reedtz i 1749. Hans Arbien bruger til en vis grad de kølige, blide pasteller, der kommer til at karakterisere rokokoen. Fotos: David Slater, Gammel Estrup. Malerierne tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og er deponeret på Gammel Estrup.

kunne godt være malet nogenlunde samtidig. Vi ved, at Birte er 12 år, moderen Charlotte Amalie Skeel, der er født år 1700 kunne godt være omkring 35, og mormoderen, der er født i 1683, er tydeligvis en ældre dame. I 1735, hvor Birtes portræt er malet, ville hun være 52 år.

Tre generationer i samme model. For det første viser det 1700-tallets opfattelse; der var ingen forskel. Om man var tolv, tredive eller halvtreds, bar man samme kjole. Hvad kjolen ikke fortalte om ens alder, fortalte den til gengæld om den stand, man tilhørte. Man fornemmer den betydning, den kostbare kjole har haft. I dette tilfælde har damerne været med på den nyeste mode fra de store europæiske hoffer. Maleren

har samvittighedsfuldt gengivet kjolens farverige stof, den brede, blondebesatte udskæring, det kræmmerhusformede liv og det overdådige skørt så nøjagtigt som muligt. Om det vitterlig er samme kjole de tre damer bærer, ved vi ikke. De bærer kjolen med hver sin alders statur og holdning. Fra billede til billede vandrer den obligatoriske vifte fra moder til datter som en symbolsk stafet. Mellem de tre billeder og de tre generationer opstår der på den måde en perfekt symmetri.

Fra barok til rokoko

Hvem, der har malet den unge Rosenkrantz, er uvist, men mulighederne kan formentlig afgrænses til ma-

lere, der portrætterede de nærmeste slægtninge. Den kongelige Hofmaler Johan Salomon Wahl, der var uddannet i Tyskland og bragte en sydtysk barokstil til Danmark, var populær ved hoffet. Iver Rosenkrantz, Charlotte Amalie Skeel og mormoderen Charlotte Amalie von Plessen, gift med Christen Skeel til Vallø, lod sig alle portrætter af Wahl og har formentlig sidet det model i den travle malers værksted i København.³ Vi kan dog udelukke hoffets maler J.S. Wahl som ophavsmand til Birtes portræt.

Hans portrætter var signerede fra værkstedet og skabt efter nogenlunde fast skabelon uden de store afvigelser fra det traditionelle repræsentative brystbillede. Birte Rosenkrantz' portræt er milevidt fra Wahls pompøse stil. Det er mere nærliggende at tilskrive portrættet den mere farveglade Hans Arbien, der allerede i 1736 nævnes som „skildrer hos Geheimeraad Rosenkrantz“.⁴

Han var ung og var lige kommet til København. Som svensker var han på dette tidspunkt influeret af den gryende franske rokoko.⁵ Birtes broder Frederik Christian Rosenkrantz og svigerinde Dorte Reedtz lod sig male af Arbien i 1749. Begge portrætter hænger på Gammel Estrup. Kunsthistoriker og stifter af Det Danske Akademi Christian Elling bemærker i sit værk om dansk rokokomaleri fra 1936, Arbiens kølige kolorit karakteriseret af de blågrå og grønne nuancer, vi ser i Dorte Reedtz portræt fra 1749.

Portrættet har flere lighedspunkter med portrættet af den unge Rosenkrantz. Først og fremmest ser vi skikkelsen i trekvartfigur, og i begge billeder spiller

kjolens skørt, armenes position og staffageelementer som blomster og landskab, en væsentlig rolle. Med hensyn til den psykologiske tolkning har de to portrætter dog hver sit væsensforskellige udtryk. Portrættet af den unge Rosenkrantz har ud over den kølige kolorit flere af rokokovens karakteristika. Den stilart, der fra 1730'erne ganske langsomt afløste det regelbundne og repræsentative barokportræt i Danmark.

Ifølge Elling var det først i 1750, at den yndefulde rokoko helt indtog den danske kunstscene. I overgangsperioden ser man alle nuancer mellem den tunge, mørke stive barok og den lette, lyse mere bevægelige rokoko. Hvor Dorte Reedtz' portræt stadig bærer præg af barokkens stive kropsholdning og et tomt og maskeagtigt ansigtsudtryk, er Birte fremstillet i en elegant svungen positur med hovedet let bøjet og drejet modsat kroppen og de spinkle arme. Det indtagende udtryk, hvor den portrætterede synes at henvende sig til beskueren, er karakteristisk for rokokoportrættet.⁶ Netop dette udtryk har Birte Rosenkrantz' portræt. Med et skråt øjekast kigger den unge pige mod beskueren. Maleren har gengivet den unge piges forlegenhed med sikre strøg.

Rokokoparykken med blomster og smykker bæres, som om Birte er nervøs for at komme til at røre sig. Hun sidder musestille med stiv nakke og hovedet drejet i en nøje arrangeret position, mens hendes øjne vender sig mod beskueren og følger med. Øjenbrynernes løftede buer og de store øjnes skrå blik udstråler sammen med den blødt lukkede mund et uskyldigt og let betuttet, barnligt udtryk.

Blonderne på Birtes kjole er kun skitseret og groft streget op med en hvid tør pensel. Kjolens rige blomstermotiver er streget op på lignende vis.

Hud, hår og det følsomme ansigtsudtryk er udførligt malet. Dorte Reedtz kjole er i modsætning til Birgittes udførligt malet. Silke og blonder fremtræder med markant stoflig karakter, og modsætningen mellem kjolens havgrønne nuance og draperingens laksefarve er yderst raffineret. Hovedets placering på halsen er stiv og uden dynamik og ansigtets udtryk indadvendt og tomt.

Fotos: David Slater, Gammel Estrup. Malerierne tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og er deponeret på Gammel Estrup.

Mulige malere

Når man sammenligner de to personskildringer, er det vanskeligt at tro, at den samme maler kan være ophavsmand til begge portrætter. En tredje kunstner skal derfor nævnes i rækken af mulige ophavsmænd til Birtes portræt. En kunstner, der var kendt for sine yndige miniatureportrætter af smukke unge piger med høje pander, store øjne under løftede øjenbryn og bløde læber. Andreas Møller, den første internationalt anerkendte danske portrætmaler. Det var dog først året efter, Birtes portræt blev malet, at Andreas Møller 1736 signerede sit første portræt i Danmark efter i en årrække at have malet smukke damer i Europa.⁷ Portrættet var af Birtes moder, hvilket bringer Andreas Møller ind i kredsen omkring Rosenkrantzene.⁸

Andreas Møllers portræt af Charlotte Amalie Skeel hører også til portrætsamlingen fra Ryegaard. Portrættet er malet med forbillede i J.S. Wahl, der på dette tidspunkt stadig var den fornemme klasses foretrukne maler til repræsentative portrætter. Møller efterligner Wahls frontale kropsholdning, de pompøse draperinger og det nådige blik, der kigger ned på beskueren fra en ophøjet position. Det blev sagt om Møller, at han tilbage i Danmark sjuskede og påtog sig for meget. Et eksempel er mængden: 1740 malede han to knæstykker og en kopi af et brystbillede i fem eksemplarer for kronprinsen for 210 rigsdaler. Billederne af kongefamilien karakteriseres som usædvanligt majestæiske med dronningens elskede smykker og fornemme klædedragt i stærke, næsten skingre farver. Der var

Andreas Møllers to portrætter af henholdsvis Charlotte Amalie Skeel fra 1736 og Frederik V fra 1740 viser to forskellige stilarter; det repræsentative, mørke barokportræt påvirket af Wahl, der havde stort værksted i København, og det farvestrålende tidlige rokokoportræt påvirket af moden i det sydlige Europa. Udsnittet fra Birte Rosenkrantz' portræt afslører, i sammenligning med kronprinsens, ligheden i ansigtets proportioner og position. Fotos: David Slater, Gammel Estrup. Malerierne tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Førstnævnte er deponeret på Rosenholm og de to andre på Gammel Estrup.

bud efter den vidt berejste maler, og mange af Møllers billeder fra den tid blev ikke signeret.⁹

Hvor Hans Arbien passer til dateringen af Birte Rosenkrantz' portræt, er det følsomme rokokoaansigt med det talende blik i en stil, vi kender fra andre af Andreas Møllers portrætter. På Gammel Estrup hænger et af Møllers signerede portrætter af Frederik V som kronprins. Billedet er fra 1740. Hovedets holdning i forhold til hals og skuldre, skyggelægning og de store øjne med det skrå blik kan sammenlignes med Birte Rosenkrantz' portræt. Kronprinsen har et næsten mildt blik, der, som på Birte Rosenkrantz' portræt, møder beskuerens.

Ikke fra en ophøjet position som på barokkens formelle hofportrætter. I begge portrætter nærmer vi os noget, der minder om det Elling formulerer i sin karakteristik af rokokoen:

„Distancen forkortes, Smilet bryder helt frem, og Dialogen udvikler sig mellem Portræt og Beskuer.”¹⁰

Spørgsmålet er, om Birtes portræt, der som sagt mangler den sidste finish, er et af Andreas Møllers sjuskede og usignerede portrætter? Var det den internationalt anerkendte Andreas Møller, der med den unge Rosenkrantz som model malede et af dansk kunsthistories tidlige rokokoportrætter? Eller var

det den svenske Hans Arbien, der gjorde det? Vi må nok erkende, at den enkelte maler kunne male i vidt forskellige stilarter og udførelsesgrader, alt afhængig af hvilke forhold portrættet var skabt under. Da Birte Rosenkrantz' portræt ikke er signeret eller omtalt på nogen måde i skriftlige kilder, vil det forblive et mysterium, hvem der egentlig portrætterede den unge Rosenkrantz.

Noter

- 1 Da ægteskabsalliancerne blev holdt indenfor en snæver, adelig kreds var det almindeligt med unge brude, fætter- kusine ægteskaber og ægteskaber med store aldersforskelle. Jørgen Skeel til Gammel Estrup blev 1691 som 35-årig gift med den 13-årige Benedicte Brockdorff. Iver Rosenkrantz' moder, Margrethe Krabbe, var 15 år, da hun blev gift første gang og i hendes 2. ægteskab, som Erik Rosenkrantz' 3. hustru, var der en aldersforskel på 28 år.
- 2 Sammen med modsætninger i regeringen mellem Løvenørn og Plessen-Rosenkrantz partiet omkring militære og kirkelige forhold, blev en episode, hvor to unge kavalerer duellerede om Charlotte Amalies gunst, udløsende for Iver Rosenkrantz afgang som chef for Danske Kancelli 1735. Se *Dansk Biografisk Leksikon*, Kbh. 1941, bd 20, s. 96
- 3 Elling, Christian: *Rokokoens portrætmaleri i Danmark*, Kbh. 1935, s. 7-9.
- 4 Op.cit: s. 23.
- 5 Colding, Torben Holck: „Johan Salomon Wahl“, i: *Dansk kunsthistorie*, bd 2, Kbh. 1973, s. 398.
- 6 Elling, Christian: *Rokokoens portrætmaleri i Danmark*, Kbh. 1935, s. 6.
- 7 Colding, Torben Holck: „Andreas Møller“, i: *Dansk kunsthistorie*, bd 2, Kbh. 1973, s. 408.
- 8 Op.cit: s. 409.
- 9 Op.cit: s. 410.
- 10 Elling, Christian: *Rokokoens portrætmaleri i Danmark*, Kbh. 1935, s. 7.